

İDÂDİLERDE TÜRKÇE-EDEBİYAT ÖĞRETİMİ

*Dr. Nilây IŞIKSALAN**

Tanzimat Dönemi eğitim kurumlarından olan idâdiler, terim olarak bir ortaöğretim kurumu olma özelliğini 1869 Maarif-i Umûmiye nizamnâmesiyle elde etmişlerdir. Bu terim daha önce Harp Okulları ile Askerî Tıbbiye'ye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan hazırlık sınıfları için de kullanılmış ve bunlardan 1845'de ordu merkezleri ile Bosna'da birer tane açılmıştır¹. 1846'dan sonra İstanbul'da açılan rüşdiyeler ile 1850'de açılan Dârülmaarif'te, sıbyan okullarını bitiren öğrencilerin bu okulların programlarını izleyebilecek düzeye gelebilmeleri için oluşturulan özel sınıflara ve sözü edilen kurumlara kaynaklık eden bazı sıbyan okullarına da "idâdi" adı verilmiştir².

İlk idâdi, İstanbul'da 1845 yılında açılmış olup Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adını taşır. Harp Okulundan sınav yoluyla alınan öğrencilerin oluşturduğu bu okul, daha sonra Kuleli kışlasına taşınınca (1872), Kuleli Askerî İdâdisi olarak kimliğini tescil ettirir³. Aynı yıl Bursa'da, daha sonra Işıklar Askerî İdâdisi adını alacak olan okul da açılır.

İlk sivil idâdi ise İstanbul'da, 1873 yılında Dârülmaarif'in yerinde açılmıştır. Vilâyetlerde de iki yıl sonra Yanya'ya bağlı Mora Yenişehir'inde açılabilmiştir. İdâdilerin amacı, İslâm ve Hıristiyan tebaayı birbirine kaynaştırmak ve ortak bir kültürle yetiştirmektir. "Mekâtib-i İdâdiye mekâtib-i rüşdiyede ikmâl-i tahsil etmiş olan

* Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Uzmanı

1. Ünal, Fâik Reşat, Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış, MEB Basımevi, Ankara 1964, s: 45.

2. Aynı yerde.

3. İsrail Kurtcephe-Feridun Yıldız, Kuleli Askerî Lisesi Tarihi, İstanbul 1985, s: 44.

islâm ile gayr-ı müslim çocuklarının muhteliten tâlim ve tedrisleri için mevzudur” (1869 Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, Madde: 33).

Ortaöğretimin alt basamağını oluşturan ve öğretim süresi 4 yıl olan rüşdiyelerin üzerinde, öğretim süresi 3 yıl olan idâdiler, bün-yelerindeki rüşdiyelerle birlikte açılmışlardır. Vilâyet merkezlerinde rüşdiye ile birlikte 7 yıl, sancak merkezlerinde de rüşdiye ile birlikte 5 yıl öğretim süresi üzerine kurulmuşlardır. Anadolu’da yaygınlaştırılmaları ise, ancak 1882 - 1890 yılları arasında Mustafa Nuri ile Münif Paşa’nın Maarif nazırı olmasıyla mümkün olabilmektedir. Böylece, idâdiler, ilçe ve bucak merkezlerine kadar uzanan rüşdiyelerle birlikte yüksek öğretime öğrenci hazırlama görevlerinin yanısıra daha sonraki yıllarda serbest meslek, yerel ve resmî hizmetler için de memur yetiştiren bir kaynak olma görevini üstlenmişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminde “lise” hüviyetiyle ve yeni programlarıyla teşkilâtlandırılan idâdilerin o döneme kadar okutulan Türkçe - Edebiyat programlarının amaç, içerik ve yöntemler açısından incelenmesi, araştırma konumumuzu oluşturmaktadır. Rüşdiyeleri de kapsar biçimde açıldıkları için idâdilerin öğretim programları onlarla birlikte ele alınıp yorumlanmaya çalışılmıştır.

İdâdilerin uyguladıkları ilk öğretim programına henüz ulaşamamıştır. Program olarak, 1869 Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesinde Mekâtib-i İdâdiye bölümündeki dersleri göstermekte yetinilmektedir. Ancak, daha sonraları, 13 Haziran 1892’de (1 Haziran 1308) İstanbul’da toplanan özel bir komisyona hazırlatılan öğretim programları, köklü program değişikliklerinin olduğu II. Meşrutiyet dönemine kadar, idâdilerdeki öğretime kaynaklık etmişler, Türkçe ve Edebiyat programlarının da temelini oluşturmuşlardır.

“İdadilerin uyguladıkları ilk program henüz ele geçmemiştir. Bunu, şimdilik 1869 Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesinin bu tip okullara ait maddelerinde gösterilen dersler olarak kabul etmek zârudur, fakat bunun yetersizliğini gidermek ve öteki öğretim basamaklarında uygulanan programlarla bağlantısını sağlamak üzere özel bir komisyona hazırlattırılan ve 13 Haziran 1892 tarihinde

kabul olunan program, İkinci Meşrutiyet devrinde lise ve sancak idâdileri için yeni kabul olunan programlara kadar genel olarak bu okulların öğretimine esas teşkil etmiştir, sayılabilir.”⁴

1892 yılında, 5 ve 7 yıllık idâdi programları üzerinde esaslı değişiklikler yapmak amacıyla Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa başkanlığında kurulan komisyonda Mekteb-i Mülkiye Müdürü Abdurrahman Şeref, Maarif Mektupçusu Hasan Sırrı, Edirne Maarif Müdürü Sururi Bey, Mekâtib-i İdâdiye Müdürü Mustafa Bey, Rumeli Maarif Müfettişi Mehmet Hikmet, Aydın Maarif Müdürü Emrullah Bey, Trabzon Maarif Müdürü Mehmet Celâl görev yaparlar. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinden sonra ortaöğretim kurumları için ilk kez program yapan komisyon, yazdığı mazbatada amacını şöyle açıklar: “Taşra mekâtib-i idâdiyesi programları ihtiyâcât-ı hâl ve zamana göre ta’dil ve islâhı derece-i vücûbda olduğundan bu madde-i mühimme Komisyon-ı âcizânemizce’arız ü’amik müzâkere edilerek mekâtib-i idâdiyenin teşkilinden maksad-ı aslî bir taraftan mekâtib-i âliye-i askeriye ve mülkiyeye girebilecek iktidârı hâiz talebe yetiştirmek ve diğer cihetten memleketin muhtaç olduğu erbâb-ı ma’lumâta mahreç hazırlamak kazıyye-i esasiye olduğundan mekâtib-i mezkûre bu maksada hizmet edebilecek sûrette tertîb ü tanzîmi lâzimededen olduğuna binâen bu cihet bilhassa nazar-ı mütâlaaya alınmak başlıca vilâyât-ı şâhâne merkezlerinde müesses ve yeniden te’sîsi mukarrer olan leylî mekâtib-i idâdiyenin müddet-i dersiyesi yedi seneye iblâğ ile rüşdî ve idâdi derslerini şâmil olmak üzere ta’dilen tanzim kılınan ders cedveli komisyon âzâsı tarafından mümzî olduğu halde merbûtan takdîm-i huzûr-ı sâmi-i nezâretpenâhileri kılınmak olmağla önümüzdeki sene-yi dersiyeden itibaren mevki-i icrâya vaz’ü tatbîki husûsuna müsaade-i celile-i cenâb-ı nezâretpenâhileri şâyân buyurulmak bâbında.”⁵

Programla birlikte hazırlanan Tâlimat ise, 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinde belirlenen rüşdiye ve idâdilerin öğretim sürelerinde değişiklik yapar. 7 yıllık leylî idâdilerinin ilk üç yı-

4. Ünal, a.g.e. s: 45.

5. Vilâyât-ı Şâhâne’de Bulunan Leylî ve Nehârî Mekâtib-i İdâdilere Mahsûs Ders Programları, Alem Matbaası, İstanbul 1310, s 5-6.

lını rüşdiye, son dört yılını idâdi; 5 yıllık idâdilerin de ilk üç yılını rüşdiye, son iki yılını idâdi derecesi olarak düzenler.

1892 programına Türkçe, Edebiyat ve Ahlâk ile Hüsn-i Hat dersleri konur. Derslerin yıllara göre dağılımı ve saat sayıları şöyledir⁶;

**Leyli Mekâtib-i İdâdiyelerin Ders Cetveli
(7 yıllık İdâdiler için)**

Esâmi-i Dürûs	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene
Türkçe	6	5	3	2	2	–	–
Edebiyat ve Ahlâk	–	–	–	–	–	2	2
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	–	–

**Elviye Merkezlerinde Bulunan Nehârî İdâdilerin
Ders Cetveli (5 Yıllık İdâdiler İçin)**

Esâmi-i Dürûs	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene
Türkçe	6	5	3	2	2
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1

1892 programının en önemli özelliği, Türkçe'yi başlıbaşına bir ders olarak almasıdır. Bu, Tanzimat döneminde anadiliyle öğretim yapma anlayışının bir gereğidir. Esasen, Tanzimatın eğitim politikasında “Osmanlılık” ideali vazgeçilmez bir temele dayanmakla birlikte medrese dışındaki okullarda “Lisân-ı Osmanî” adı altında Türkçe'nin öğretim dili olarak kabul edilmesi, dönemin reform niteliğinde bir yeniliğidir. “Tanzimatın tedrisatta yaptığı en büyük ve hayırlı inkılâp, medreselerden başka bütün diğer mekteplerde ana-

6. A.g.e. s: 12-13.

dilini tedris lisanı yapması keyfiyetidir”⁷. “... Türkçe eğitiminin esas alınması, halk dilinin (kaba Türkçe’nin) öğretilecek kadar önemli olduğu üzerinde durulması, halka da kara tahtada cümle, yazı ve hesap öğretme siyaseti, o kısa dönemi saygıyla anmamızı gerektiriyor.”⁸

Ayrıca, 1869 Maarif-i Umûmiye Nizâmnamesinin gerekçesinde, bir milletin ilerleyebilmesinin ancak kendi dilinde eğitim yapmasıyla mümkün olabileceği vurgulanır: “... bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunun göstermek zordur”⁹.

Bu zihniyetten yola çıkılarak, Türkçe, okullarda öğretim programlarına, ağırlığı olan temel bir ders olarak konur. “Yeni programın en önemli özelliği, Türkçe’nin diğerlerine göre ders saatinin fazla oluşudur. Arapça’nın ikinci sıraya düşmesi, Türk dili ve kültürü hesabına sevinilecek bir durumdur”¹⁰. Bunda hiç kuşkusuz, devlet yöneticilerinin ve aydınların büyük payı vardır: “Tanzimatın mimarı Mustafa Reşit Paşa, devlet dairelerinde kullanılacak yazı tekniklerinin okullarda gösterilmesi için inşâ ve kitâbet dersleri koydurttu. Âli Paşa ise kaba Türkçe yazmakla övünürdü. Cevdet Paşa, bir medreseli olmasına karşın, düz ve yalın Türkçe ile anlatılamayacak konu ve kavram bulunmadığı inancındaydı.”¹¹

1892 programında, Türkçe dersi, Türkçe Kirâ’at, Lûgat ve İmlâ, Sarf ü Nahv-i Osmânî, Fenn-i İnşâ ve Kitâbet, Kirâ’at ve Ezber bölüm başlıkları altında okutulmuştur.

Türkçe ve Edebiyat derslerinin kendi içindeki bölümlenmeleri aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

7. Antel, Celâl Sadrettin, Tanzimat Maarifi, Tanzimat’ın Yüzüncü Yılı Münasebetiyle, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s: 461.

8. Sakaoğlu, Necdet, Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s: 97.

9. Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yay: 4, İstanbul 1994, s: 139.

10. Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s: 113.

11. Sakaoğlu, a.g.e, s: 72.

Dersler	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf	V. Sınıf	VI. Sınıf	VII. Sınıf	VIII. Sınıf
Türkçe*	Kırâ'at-ı Türkiyye Lûgat ve İmlâ	Lisân-ı Osmani Kırâ'at İmlâ	Sarf ü Nahv-i Osmâni Kırâ'at İmlâ	Fenn-i İnşâ ve Kitâbet Kırâ'at ve Ezber	Fenn-i İnşâ ve Kitâbet Kırâ'at ve Ezber	—	—	—
Edebiyat							Ede: 2 dersi	Ede: 1 dersi Ahlâk: 1 dersi

Öğretim programı da bu esasa göre düzenlenmiştir. Elimizde bulunan ilk program olması ve sonraki programlara kaynaklık etmesi açısından aynen vermeyi uygun gördük.

* Türkçe dersi başlığı altında okutulan derslerin haftada kaçar saat okutulacakları programda belirtilmemiştir.

1308/1892 Programı**Birinci Sene
Türkçe**

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 6

Kırâ'at-i Türkîyye: Tehzîb-i ahlâka hâdim ve nâfi' ma'lûmatı ve bazı münâsib ve müfid hikâyâtı hâvi bir kitap yüzünden okutturulacak ve esnâ-yı kırâ'atte eczâ-yı kelâmın ta'yin ve tefrîkine ve lûgatların ve bazı kavâ'id-i basitenin ta'rifine itina olunacaktır.

Lûgat ve İmlâ: Arabî ve Fârisiden lisân-ı Osmânide mütedâvil lûgat-ı me'nûseden münâsibleri hıfz ettirilecektir.*

İmlâ kâidesi ve şâkirdânın defterlerine ibârat-ı basîte yazdırılıp imlâ-yı Arabî ta'liminde beyân olunan tashîh ve beyâz usullerine ri'âyet olunmak sûretiyle gösterilecektir.

**İkinci Sene
Lisân-ı Osmânî**

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 5

(Sarf-ı Osmânî)

Sarfın Ta'rif: - Kelime (Kelimeyi tariften evvel harf ve hecâ ile hareke ve sükûn ve hurûf-ı imlâ lâyıkiyla tefhîm olunacaktır.) Kelimenin isim, sıfat, zamir veya kinâye, fiil ve âdât olmak üzere beş kısma taksimi. - Münsarif ve gayr-ı münsarif aksâm-ı kelimenin zikr ve ta'dâdı.

İsim ve Ta'rif ve Taksimi: -İsm-i cins - İsm-i hâs veya alem.- Müfred ve cem bahsi - Ahvâl-i İsim (Tasrîf). - Türkçe'de lisân-ı Arabîden me'hûz kelimât için mu'teber olan sarf-ı Arabî kavâ'idinden müzekker ve müennes ile tesniye ve cem bahislerinin muhtasar ve kolay bir surette tefhîmi. Sarf-ı Türkçe isimlere işbu kâidelerin cümlesinin mufassalan ve Arabîden me'hûz kelimelere yalnız kavâ'id-i Arabiyyenin muhtasaran tatbiki sûretiyle temrînât.

* Türkçesi kuvvetli olmayan etfâlin lisân-ı Türkîde sür'atle mümârese kesb etmeleri hususuna itina olunacaktır.

Sıfat:– Ta’rifi – Mevsûf – Sıfatın âdi, mukayese ve mübâlağa sûretiyle isti’ mâli. – Sıfat-ı semâ’iyye ve sıfat-ı kıyâsiyye. – Sıfat-ı kıyâsiyyenin aksâmı. İsmi-i aded ve aksâmı ve sûret-i teşkili. – İzâfet bahsi (Türkçe izâfet, izâfet-i Arabiyye ve izâfet-i Fârisiyye). – Tavsîf -i Arabî ve tavsîf -i Fârisî, – Mutâbakat – Terkîb-i vasfî – Terkîb-i izâfî.– Bu bahisler hakkında mütaddid ve mütenevvi temrînler.

Zamir veya Kinâye: Ta’rif ve taksimi.–İsm-i işâret ve envâ’ı. Zamir-i şahsî.– Zamir-i izâfî.– Zamir-i fiilî.– Zamir-i vasfî.– Zamir-i istifhâm.– Mübhemât.

–Kendisine yalnız zamir yahut yalnız sıfat veyâhut hem zamir ve hem sıfat lâhik olan sarf-ı Türkçe veyâhut Arabî veya Fârisi’den me’hûz isimlerin tasrîfi.– Temrînât.

Fiil: –Ta’rif ve taksimi.– Müteaddi, lâzım.– Masdar.– Hafif ve sakîl.– Te’kîdî ve tahfîfî (Hâsıl-ı masdar). Bunların sûreti-i teşkili. Masdarın tasrîfi (Muzâfun ileyh olmadığı). Müteaddiden lâzım ve lâzımdan müteaddi teşkili.– Ma’lûm ve Meçhûl.– Fiil-i mutâva’at. Fiil-i müşâreket.– Ezmine-yi ef’âl. (Mâzi-yi şuhûdî, mâzi’-yi naklî, muzâri’, hâl, istikbâl, sûret-i vücûbiye, suret-iltizâmiye, emir).– Sıyag-ı ef’âl (Fiil-i hikâye, fiil-i rivâyet, fiil-i şartî). – Eşhâs-ı fiil (mütekellim, muhâtab, gâ’ib) Tasrîf.

Kırâ’at: Birinci senede okutturulan kitap tarzında ve anın fevkinde bazı mesâ’il-i ahlâkiyye ve fenniyyeyi câmi âsâr okutturulacaktır.

İmlâ: –Bir derece daha terakki ile sene-yi sâbika gibi devam olunacaktır.

Üçüncü Sene

Türkçe

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 3

(Sarf ü Nahv-i Osmânî)

Ef’âl-i meçhûlenin tasrîfi.. Ef’âl-i basite ve mürekkebe. Ef’âl-ı nâkîsa. Sıla fiilleri. Menfî sûretinin teşkili. Fiilin menfi olarak tasrifi. İstifhâm ve nefy-i istifhâm sûretleri ve bu suretlerde tasrîf. İsm-i

fâ'il ve ism-i mef'ûl. Mübâlaga-yı ism-i fâ'il. Sıfat-ı müşebbehe. Hâl terkîbi (rabt sıygaları). Ef'al-i Arabiyye binâlarından Türkçe ef'âl-i mürekkebede en ziyade müsta'mel olanları (if'âl, tef'il, mufâ'ale, infi'âl, ifti'âl, tefa'al, tefâ'il, istif'âl). Ezmine-yi ef'âl-i Arabiyye den Türkçe'de en ziyade müsta'mel olanları (İsm-i fâ'il, ism-i mef'ûl, mübâlâga-i ism-i fâ'il, ism-i zaman ve mekân, ism-i âlet) bir çok temrînât.

Edevât: Edevat-ı Türkiyye ve Arabiyye ve Fârisiyye ve bunları hüsn-i isti'mâle talebeyi alıştıracak temrînât.

Nahv: Ta'rifi, cümle ve kelâm. Cümle-yi ismiye, cümle-yi fiiliye ve bunların envâ-ı ve evsâfı. Eczâ-yı kelâm. Fâ'il ve nâ'ib-i fâ'il. Mübtedâ, haber. Mef'ûlün bih-i sarîh ve gayr-ı sarîh. Tertîb-i cümle. (Bu bahisler gayet tafsîlâtı ve izâhlı bir sûrette ta'lîm olunacaktır). tahlîl tatbîkâtı.

Tenbih:— Bu sınıfta talebe lisân-ı Osmâni'nin kavâ'id-i sarfiyye ve nahviyyesini itmâm edip artık ba'demâ bir daha görmeğe vakitleri olmayacağından ve fiil bahsi kavâ'id-i sarfiyyenin en mühim kısmını teşkil eylediğinden şâkirdânın birinci sene de gördükleri bahisler bu sene de tekrar ile hâtırlarına getirilecek, tebeşir ile tahta üzerinde geçen seneki mahsûl-i sa'îleri ile bu sene tahsil eyledikleri kavâ'idin tatbîkâtı icrâ ettirilip bilcümle kavâ'id mükemmelen zihinlerine yerleştirilecek, bu mümâresât musahhah olarak defterlerine dahi kayd ettirilecek ve türkçede kavâ'id-i Arabiyye ve Fârisiyyenin sûret-i tatbik ve isti'mâli tefhîm olunacaktır.

Kırâ'at: Sene-yi sâbıka misillü kırâ'at kitabına devam olunacak ve tatbîkât-ı kavâ'id icrâ kılınacaktır.

İmlâ: —Sene-yi sâbıka misillü ta'lîm olunacaktır.

Dördüncü Sene

Türkçe

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 2

Fenn-i İnşâ ve Kitâbet

Fenn-i İnşâ ve Kitâbetin ta'rif ve mevzû'u. Lüzûm ve ehemmiyeti.

Mektûb: Ta'rif ve envâ'ı. İnşâ-yı mekâtibte mu'teber olan esâlîb -i beyân. İnşâ-yı mekâtibe müte'allik kavâ'id-i umûmiyye.

Envâ-ı mekâtib.- Hulûs ve meveddete, tebrîk ve tehniyye ve husûsât-ı sâ'ireye dâ'ir akraba ve mütallikât beyninde te'âtî olunan mekâtibin sade ve açık ibârât ile yazılması ta'lim edilecektir.

Talebenin usûl-i tahrir ve inşâda meleke ve mümârese hâsıl etmeleri için hikâye tarzında küçük misâller dahi kaleme aldırılması-na itimâmı olunacaktır.

Tenbih: - Muallim her dersin hitâmında müsevvedâtı toplayarak tashîh ile şâkirdâne iade ve hatalarını tefhîm ederek men'-i tekrârı hakkında vesâyâ-yı lâzime ifâ eyleyecektir. Şâkirdân muallimin tashîh eylediği müsevvedâtı mahsûs-ı inşâ defterlerine kayd ve tebyiz ile mezkûr defterleri hıfz edeceklerdir.

Kırâ'at ve Ezber: - Manzûm ve mensûr âsâr-ı edebiyeye yüzünden okutturulacak ve münâsibleri ezberlettirilecektir.

Tenbih: - Muallim talebeye okutup ezberlettireceği âsârı güzel tefhîm ve tatbîk-i kavâ'id husûsuna dahi ihtimâm eyleyecektir.

Beşinci Sene Türkçe

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 2

Dördüncü sene tertibi dâ'iresinde tedrisâta devam olunur. Ve envâ'-ı mekâtib teksîr ve dâireleri tevsî edilir.

Talebe - istidâ', müzekkire, vusûl mektubu, tebrîk-i me'mûriyet gibi - muharrerât-ı resmîyyeye alıştırılır ve (narasyon) usûlü dahi terakki ettirilir.

Kırâ'at ve Ezber - Geçen seneden biraz daha yüksekçe şeyler okutturulup içlerinden münâsibleri ezberlettirilecektir.

Tenbih - Muallim efendiler geçen sene olduğu gibi şâkirdânın vazifelerini tashîh ve iade eyledikten mâ'adâ bazı güzel nümûneler dahi verecekler ve bunları güzelce tefhîm ile beraber defterlerine kayd ettireceklerdir.

Altıncı Sene Edebiyat

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 2

Edebiyatın ta'rifi ve maksad ve gayesi. Fesâhat ve belâğatin ta'rifi. Za'f-ı te'lîf. Ta'kîd. Garâbet. Tetâbü-i izâfât. Kesret-i tekrâr. Tenâfür. Mugayyeret-i şîve. Mutâbakat-ı elfâz. Vuzûh-ı ifâde, tabiiyet-i ifâde. Münakkahiyet-i ifâde (Îcâz, îcâz-ı kasr. Îcâz-ı hazf). İksâr (İtnâb-ı hüsn) – Âhenk-i selâset.

Sanâyi'-i lâfziyye.– Tenâsüb yahut mürâ'ât-i nazîr, îhâm-ı tenâsüb. İhâm-ı tezâd.

Tensîk-i sıfat. Leff ü neşr. İktibâs ve tazmîn. Telmî'. Envâ'-ı tecnîs. Seci' ve tersi'. Vâsıf-ı tahsînî. Edeb-i kelâm. İcâd ü tervîc-i elfâz.

Sanâyi'-i ma'neviyye – Ta'riz ve kinâye, tevriye ve telmîh. Tezâd ve mukâbele yahut san'at-ı tîbâk, teşhîs ve intâk, müşâkele, îhâm, mübâlâğa, edeb-i kelâm, iltifât, istifhâm-ı nidâ, kat', terdîd, rücû', aks, tekrîr.

Üslûb – Muvâfakat-ı üslûb, envâ'-ı esâlîb (sade, müzeyyen, âli). Hakîkat ve mecâz. Teşbîh. İsti'are. Mecâz-ı mürsel.

Yedinci Sene Edebiyat

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 1

Meziyyât-ı efkâr. Envâ'-ı hissiyyât. Tabâyi'-i hissiyyât. Hüsn-i tabiiyet. Kuvve-yi hayâliyye. Zarâfet. Tevârüd. Âsâr-ı edebiyede 'ulûviyyet ne demektir?' Fenn-i'arûza dair ma'lûmât-ı mücmele. Evzân-ı müsta'mele. Sanat-ı tarih. Edebiyyât-ı Osmâniyye tarihine ait ma'lûmât-ı mücmele. Âsâr-ı müntahaba-ı Türkiyye hıfzı. Envâ'-ı âsâr-ı edebiyeye hakkında ma'lûmât.

* Makâlât-ı edebiyeye yazdırılacak ve şimdiki kadar görülen ebhâsın âsâr-ı edebiyeye tatbikâtı icrâ olunacaktır.

Ahlâk

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi: 1

Ahlâk Nazarı

İlm-i Ahlâkın Ta'rifi ve Mevzû'.- Vicdân-ı ahlâkî. Hayr ü şerhin hiss-i temyîzi. Bu hislerin terbiye ile terakkisi. Mes'ûliyyet-i ahlâkiyye. Şerâ'it-i mes'ûliyyet. Derecât ü hudûdu. Vezâ'if-i ahlâkiyye. Kanûn-ı ahlâkın evsâf-ı mümeyyizesi. Kâide-yi ahlâkın ta'yini.

Hayr ü vazife-yi nazîfe. Şahs-ı insânın haysiyet-i zâtiyyesi. Hukuk ve vezâ'if beyinlerindeki münâsebât. Envâ'-ı vezâ'if. Ahlâkın gayeti ve kuvve-yi te'yîdiyesi. Fazilet. Saadet. Fazilet ile saadet beyninde münâsebet. Zevk-i vicdânî. Azâb-ı vicdânî. Mükâfât-ı uhreviyye.

(Ahlâk-ı Amelî)

Vezâif-i şahsiyye. Kâide-yi esâsiyyesi. Envâ'ı.

Fezâil-i şahsiyye: İ'tidâl. Hüsn-i tedbîr. Şecâ'at. Sıdk. İncâz-ı kavî ü vaad. Şeref-i zâtî.

Hayât. Sa'y. Ve ilâh...

Eşhâs beynindeki münâsebât. Ebnâ-ı nev'inin hayatına hürmet. Fiil-i katlin hürmeti. Müdâfaa-i nefis, emr-i meşrû'î. Ebnâ-yı nev'inin saadet-i şöhretine taaddî etmemek. İftira. Bed-gûluk. Haset. Ve ilâh...

Ebnâ-yı nev'inin mal ve mülküne taaddî etmemek:

Ukûd ve mukâvelâtın mukaddesiyeti.- Hayatı (Saadeti). Emvâl ve emlâki taht-ı tehlikede bulananların müdâfaa ve muâvenetine şitâb eylemek mükellefiyeti. Hasenât-ı fedâkârî. Vezâif-i aile. Evliyâ-yı ailenin vezâif-i mahsûsası.

Evlâdın evliyâyâ karşı vezâifi. Evlâdın yek diğerine karşı vezâifi. Hiss-i aile.

Vezâif-i umûmiyye.- Kavânın-i memlekete itaat. Vergi. Hizmet-i askeriyye.

Hüsn ü Hat**Birinci Sene**

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi:1

İntibâh olunan ta'lîm defterleri mucibince hatt-ı rik'a sırasıyla gösterilecektir.

İkinci Sene

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi:1

Sene-yi sâbıka gibi gösterilecektir.

Üçüncü Sene

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi:1

Sene-yi sâbıka gibi gösterilecektir.

Dördüncü Sene

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi:1

Sene-yi sâbıka gibi devam olunacaktır.

Beşinci Sene

Müddet-i ders saati: 1

Haftada ders adedi:1

Sene-yi sâbıka gibi ta'lîm olunacaktır.”¹²

Program, içerik açısından incelendiğinde derslerin özelliklerine göre şu konulardan oluştuğu görülmektedir.

Türkçe Kırâ'at dersinde, ahlâkı geliştiren, öğrencinin anlayabileceği düzeyde yararlı bilgi ve hîkayelerden oluşan okuma kitabı okutulur.

Lûgat ve İmlâ dersinde, Türkçe'ye Arapça ve Farsça'dan geçen ve dilimizde yaygın biçimde kullanılan kelimelerin öğrenci düzeyine uygun olanları ezberlettirilir.

12. Vilâyât-ı Şâhâne'de Bulunan Leylî ve Nehâri Mekâtib-i İdâdiyelere Mahsûs Ders Programları, Âlem Matbaası, İstanbul 1310.

Sarf-ı Osmanî dersinde, harf, hece, hareke, sükûn, imlâ harfleri. Kelime çeşitleri, kuruluşları ve kullanım şekilleri. Çekim ekleri: İsim ve fiil çekimleri anlatılır.

Nahiv dersinde söz ve cümle bilgisi işlenir. Cümle çeşitleri ve özellikleri. İsim ve fiil cümleleri, düz ve dolaylı tümleç öğretilir.

Osmanlı Sarf ve Nahvi, bu dönemde orta öğretim programlarına girer. Ve Cumhuriyet dönemi programlarında Türkçe adıyla daha çok gramer ağırlıklı olarak okullarda varlığını sürdürür. Ancak, bu ders Arapça ve Farsçanın öğretimi gibi bu dillerde yazılan metinler üzerinde değil, Türkçeleştirilmiş metinler üzerinde gösterilerek öğretilir ki bu da öğretim alanında bir yeniliktir.

"Önce Arapça ve sonra Farsça'nın yeni mektep programlarına konulması, fakat bu diller medreselerde olduğu gibi Arapça ve Farsça metinler üzerinde okutulmayıp türkçeleştirilmiş kitaplardan takip edilmek suretile tedris sahasında bir yenilik yapılmış olmasıdır. Bu sayede dir ki Arapça ile Farsça'nın Türkçeye karışmasından doğan bir Osmanlı Grameri ortaya çıkabilmiştir."¹³

Fenn-i İnşâ ve Kitâbet dersinde, yazı teknikleri, tanımı, konusu, önemi ve çeşitleri. Mektup yazmada geçerli olan anlatım tarzları ve genel kurallar, mektup türleri işlenir.

Kırâ'at ve Ezber dersinde, manzur ve mensur edebî eserler okutulur, öğrenciye uygun olanları da ezberlettirilir.

Edebiyat dersinde, edebiyatın tanımı, amacı, edebî eserin özellikleri, yazma zaafiyeti, şive farklılıkları, anlatım özellikleri (yalınlık, açıklık, doğallık, akıcılık), söz ve anlam sanatları, üslûp ve çeşitleri hakkında bilgi verilir. Edebî eserin his, hayal ve fikir özellikleri, aruz vezni ve kullanımları, Osmanlı Edebiyatının tarihî ve edebî türler hakkında bilgi. Türk Edebiyatından seçilmiş eserlerin ezberletilmesi.

Ahlâk dersi de edebiyat dersiyle birlikte programa alınmıştır. Ahlâkın tanımı, konusu, temel kavram ve kuralları, kişisel ve toplumsal ahlâk, ahlâk-hukuk ilişkisi, kişilik ve mülkiyet hakları ve korunması, ahlâk ve din ilişkisi, ailede bireylerin hak ve görevleri,

13. Ergin Osman, Türkiye Eğitim Tarihi, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1940, C: II, s: 263.

birbirlerine ve devlete olan görev ve sorumlulukları bu dersin içeriğini oluşturmaktadır. Edebiyatı bir güzel sanat dalı olarak değerlendiren bu anlayış, onun toplumu eğitici rolünü de ahlâk dersiyle tamamlama amacını güttüğü söylenebilir.

Hüsn-i Hat (Güzel Yazı) dersinde ise 5 yıl boyunca yazı çeşitlerinden “rik’a”nın öğretilmesi amaçlanmıştır. Okullarda en çok kullanılan yazı çeşitlerinden olan rik’a, öğrencinin, not alma, defter tutma gibi öğrenme işlerini kolaylaştırdığı için tercih nedeni olmuştur.

“Tanzimat döneminden itibaren geliştirilmiş ve resmî yazılar o döneminden itibaren geliştirilmiş ve resmî yazılar o dönemden sonra bununla yazılmıştır. Sür’atli yazma ihtiyacından doğmuş, bu nedenle harf şekilleri basitleştirilmiştir. Bu, el yazı” sıdır. Okullarda en çok bunun üzerinde durulmuş, özel yazışmalarda da bu kullanılmıştır. Biraz ince kâğıt kalemle yazıldığı için rik’a yazısına öğrenciler ve halk “ince yazı” da derlerdi. Defter tutmak ve mektup yazmak ta kullanıldığı için öğrenciler bunu öncelikle öğrenmek isterlerdi”¹⁴.

1892 programında, öğretmenlere derslerin nasıl verilmesi gerektiğine ilişkin uyarı niteliğinde bilgi ve açıklamalar yer almaktadır.

Türkçe Kırâ’ât dersinde, okuma sırasında sözlerin anlamlarının belirlenmesine ve gösterdikleri farklılıklara, kelimelerin ve basit kuralların tanımına özen gösterilmesi istenir.

Lûgat ve İmlâ dersinde, Arapça ve Farsça’dan geçen ve dilimizde sık kullanılan kelimelerin öğrenci düzeyine uygun olanları ezberlettirilir. İmlâ kuralları dikkate alınarak, bazı basit cümleler defterlerine yazdırılır, Arap imlâsının öğretimindeki gibi öğretmen tarafından düzeltilen imlâ müsveddelerini öğrencinin temiz deftere yeniden yazması, Arapça kelime ve cümlelerin Türkçe çevrilerinin de sözü edilen deftere kaydedilmesi istenir. Programın 15. ve 16. sayfasında yer alan “İmlâ-yı Arabî” maddesi şöyledir: “Kelîmât-ı sehle ve cümle-i basîte ve me’nûseye münhasır olmak üzere muallim haftada bir defa şâkirdâne imlâ yazdıracak ve hitâm-ı derste imlâ müsveddelerini toplayarak bittashih iade edecek ve bunlar

14. Akyüz, a.g.e. s: 193.

şâkirdâne tarafından beyaz defterine geçirilecektir, yazdırılacak kelimât ve ibârât-ı Arabiyyenin Türkçe'ye tercümeleri dahi yaptırılacak ve mezkûr defterlere kayd ettirilecektir”.

Eğitimde okuma ile yazmanın birlikte götürülmesi, öğretimde yöntem ve teknik kullanma bilinci, tanzimat dönemi okullarında başlatılan bir yeniliktir denilebilir.

Sarf ü Nahv-ı Osmânî dersinde kelime çeşitleri (isim, sıfat, zamir, fiil, edâtlar) ve cümle tahlillerine ilişkin bol bol alıştırma yaptırılır. Osmanlıca dil kuralları bir üst sınıfta bizzat tahtada uygulama yaptırılarak tekrarlatılır ve zihinlere daha iyi yerleşmesi için de alıştırmalar, düzeltilmiş hâliyle öğrencilerin defterlerine yazdırılır. Türkçe'de yaygın biçimde kullanılan Arapça-Farsça kuralların uygulanma ve kullanma biçimleri anlatılır.

İnşâ ve Kitâbet dersi uygulamaya daha çok imkân veren, gerçek hayata dönük bu derstir. Yazışma usul ve tekniklerinin öğretildiği bu derste öğrencilere resmî yazılar (dilekçeler, kararnameler, memuriyetle ilgili yazılar) ile özel yazılar (mektuplar, kutlamalar v.b.) yazdırılır, sözlü anlatımını (narasyon) geliştirmesine de gayret edilir. Öğrencilere, yazma becerilerini ilerletebilmeleri için hikâye tarzında küçük örnekler de kaleme aldırılır.

Öğretmen, dersin sonunda öğrencilerin yazdığı müsveddeleri düzeltip onlara iade eder, hatalarını anlatır. Öğrenciler de düzeltilmiş müsveddeleri inşa defterlerine yazarak temize geçirdikleri bu defterleri ezberlerler.

Okuma ve Ezber dersinde, manzum ve mensur tarzda yazılan edebî eserleri okutturulup öğrenci seviyesine uygun olanlar ezberlettirilir. Öğretmen, öğrenciye ezberleteceği eserleri onun anlayacağı şekilde anlatacak ve dil kurallarına uygulanması konusuna da dikkat edecektir. Bunları öğrencilerin defterlerine düzeltilmiş şekliyle yazdırdıktan başka bazı güzel örnekleri de verebilecek bunları da anlatarak defterlerine kaydettirecektir.

Edebiyat dersinde de Türk edebiyatından seçilmiş eserlerin ezberlenmesi istenmektedir.

Görülüyor ki gözlem ve uygulamaya yönelik yöntemler öğretimde yeni yeni yer almakla birlikte anlatma (takrir), yazma (tahrir) ve özellikle ezberleme yöntemi ağırlığını hâlâ sürdürmektedir.

Okuma ve Ezber adında başlıbaşına bir dersin olması “ezber” yönteminin eğitimdeki ağırlığını göstermektedir.

Kitâbî veya takrîfî bilgilerin, öğretmen tarafından öğrencilere anlatılıp ezberletilmesi medreselerdeki öğretim tarzıdır. Ancak, etkisini Tanzimat dönemi eğitim kurumlarında da sürdürmüştür.

“... medresenin kitâbî ve takrîfî öğretim yöntemleri Tanzimat döneminde de sürüp gitmiştir. Bu, bilgi olarak, yalnızca kitaplarda yazılanların öğretilmesi, öğretmenin kitabı anlatarak, öğretmek ders yapması demektir.”¹⁵

Ezberin bir öğretim tarzı olarak benimsenip uygulanması, kısacası öğrenmeyle eşdeğer anlam taşımasında, çoğu medrese çıkışı olan veya medresenin etkisinden kurtulamamış olan öğretmenlerin anlayış ve tutumlarının büyük etkisi olduğu açıktır:

Tanzimat döneminde açılan yeni okullarda öğretmenlerin zihniyet ve tutumları, ezberciliğin en önemli kaynaklarından biridir. Bir çok öğretmen, derslerin ezberlenmesini istemişler ve ezberletmekle öğretmeyi aynı anlamda kabul etmişlerdir.”¹⁶

Bir öğretim tarzı olan ezbercilik, Türkçe - Edebiyat, İnşa ve Kitâbet derslerinde de etkinliğini sürdürmüştür.

“Bu dönemde, ilk ve orta öğretimde Türkçe ve Kıraat (okuma) derslerinde öğrencilere ezber ve inşâd adı altında çalışmaları yaptırıldığı görülmektedir. Bunlar özellikle bazı şiirlerin ezberletilip usûlüne uygun olarak okutulması şeklinde yapılmıştır.

Tanzimat döneminden itibaren, özellikle Ziya Paşa ve Namık Kemâl’in bazı güçlü mısralarını..... İnşa ve Kitâbet derslerinde geçen kalıp anlatım biçimlerini öğrencilerimiz genellikle ezberlemişlerdir. Bunları ezberleyebilmek ve yeri geldiğinde söyleyebilmek, aydın ve kültürlü olmanın bir gereği gibi görülmüştü”.¹⁷

* Burada kastedilen kısa şiir, tekerleme, deyiş, atasözü gibi edebî türlerin ezberlenmesi değil, yöntem olarak öğretimle özdeşleştirilen ezberletme işlemidir.

15. Akyüz Yahya, Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Ankara, 1994, s: 507.

16. Akyüz Yahya, Türk Eğitimi Tarihinde Ezbercilik ve Kaynakları, XI. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, C: 6, S: 11, s: 2260.

17. Akyüz, a.g.e, s: 2260.

Maarif Nezâreti, 1893 yılında her kademedeki okulun ders programlarını görüşerek ufak çapta değişiklikler yapar. Program amaç ve içeriklerinin büyük ölçüde korunduğu bu değişikliklerle kimi dersler aynı isimle yerinde kalırken, Türkçe ve Edebiyat başlığı altındaki kimi dersler bağımsızlaştırılarak ders saatleri yeniden düzenlenir.

Bunu, haftalık ders çizelgesindeki ders çeşitliğinde görmek mümkündür.

1309/1893 Vilâyât-ı Şâhâne ile Livâ Merkezlerinde bulunan Leylî ve Nehârî Mekâtib-i İdâdiyenin Maarif Nezâret-i Celîlesince Ta'dîlen Kaleme Alınan Ders Programları Sûretidir.¹⁸

Esâmi-i Dürûs	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene
Türkçe Kırâ'at	4	2	–	–	–	–	–
Kavâ'id-i Osmaniye	–	2	2	–	–	–	–
Usûl-ı İnşâ ve Kitâbet	–	–	–	2	2	–	–
Lûgat ve İmlâ	2	–	–	–	–	–	–
Belâgat	–	–	–	–	–	2	–
Edebiyat ve Ahlâk	–	–	–	–	–	–	2
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	–	–	–

Çizelgede de görüldüğü üzere, Türkçe Kırâ'at dersi başlıbaşına bir ders olur. Ve saat sayısı artırılır. İlk iki sene okutulan bu derste, 1892 programında olduğu gibi, öğrencilere ahlâkı geliştiren yararlı bilgi ve hikâyelerden oluşan kitaplar ve eserler okutturulur.

1892 programında Türkçe dersi başlığında Sarf ü Nahv-i Osmanî adıyla okutulan gramer dersi, yeni düzenlemede Kavâ'id-i Osmaniye adını alarak bağımsız ders olarak okutulur. Türkçe'nin

18. Cevat Mahmut, Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-yi Teşkilât ve İcraatı, İstanbul 1338 (1922), s: 366.

dil kurallarını öğretmeyi amaçlar. Fuat Paşa ile Cevdet Paşa'nın hazırladığı ve Encümen-i Dâniş'in ilk çıkardığı kitap olan Kavâ'id-i Osmaniye bu amaçla okullarda okutulur.

Usûl-ı İnşâ ve Kitâbet dersi ise, 1892 programında öngörülen resmî ve özel yazışmaların dışında, Divan Edebiyatına ait manzum ve mensur eserlerin okutulmasına da yer vererek içerik alanını genişletir.

Belâgat, Edebiyat dersinden ayrılarak bağımsız ders olarak konur ve Telhis'ten metinler okutulur. "Edebî kavâ'id kitabı" olarak bilinen Telhis, metinleri, edebî kurallara göre okutmayı hedefler.

Edebiyat ve Ahlâk dersinde de Telhîs'in okunmasına devam edilir. Öğrenci düzeyine uygun makaleler yazdırılarak bazı manzumeler ezberletilir.

Lûgat ve İmlâ ile Hüsn-i Hat ders programlarının içeriklerinde değişiklik yapılmamıştır.

Öğretim yöntemi olarak da "okutma", "yazdırma" ve "ezberletme" öğrenmenin temeli olarak geçerliliğini sürdürmektedir.

1898 yılında uygulanan programı hazırlayan komisyon, Maarif Mektupçusu Hasan Sırrı, Mekâtib-i İdâdiye Müdürü Mustafa Azmi, Mektubî Kalem Müdürü Mehmet Tahir, Meclis-i Maarif üyesi Mehmet Hikmet, Mekâtib-i Rüşdiye Müdürü Mehmet Celâl'den oluşur. Komisyon tarafından Maarif Nazırı Zühtü Paşa'ya verilen mazbatada, program değişikliğinin gerekçesi şöyle açıklanır:

"... Avrupa memâlik-i mütemeddinesinin şübbânı memlekete bir sûret-i sehilede mukaddemât-ı ulûm ü fûnûnu tahsillerine medâr olacak vechile verdiği miftâh-ı hazine-i irfân, piş-i tetkîk ve muhakemede tutularak etfâl-ı memleketin en ziyade istifadelerini temin edebilecek vechile derslerin tertîb ve tanzimine ibtidar... kılındı.¹⁹

Batının bilim ve fenninden azamî ölçüde yararlanılması amacıyla yapılan program değişikliğinde, Türkçe'ye özel bir önem veri-

19. Yücel Hasan Âli, Türkiye'de Ortaöğretim, Kültür Bakanlığı Yay. 1681, Ankara 1994, s: 175.

lerek ders saatleri artırılır. Türkçe'nin gerçekte bağımsız bir dil olduğu, kendine özgü dil kuralları bulunduğu, dolayısıyla Türkçe'nin öğretiminde de bu dil kurallarının esas alınması, öğrencinin ana dilini öğrenmesi gereğinin vurgulandığı mazbatada Arapça, Farsça dil kurallarının ayrıntılı olarak değil de Türkçe'de çok sık kullanılan âdetâ Türkçeleşmiş sayılan kelimelere ve sözlere ait kuralların kısaca gösterilmesinin yeterli olacağı açıklanır.

“Ancak Türkçe, Arabî ve Farisî'den lâfız istiare ederek zinetlenmekle beraber hadd-i zâtında müstakil bir lisan olup kendine mahsus sarf ve nahiv kavaidi bulunmak tabii olduğundan Türkçe'nin kavaidi tedarik olunduğu sırada Arabî ve Farisî kavaidi daha mufassalan mezc olarak gösterildiği halde çocukların zihinleri pek ziyade karışıklığa düşerek talebenin ana dillerini tahsile muvaffak olamadıkları misâllerin delâletiyle sabit olduğundan Türkçe'nin tedrisinde yalnız Türkçe sarf ve nahiv kaideleri ve fakat mümkün olduğu kadar mufassal bir surette talim edilmek ve bununla beraber Türkçe Arabî ve Farisîye ihtiyaçtan tamamı ile vâreste olamayacağından mezkûr iki lisandan alınıp Türkçeye geçen ve Türkçe gibi tasarruf olunan lafız ve kelimelerin Türkçe'de kullanım tarzları ile yalnız bunlara tatbiki caiz olmak üzere müstamel bulunan Arabî ve Farisî kavaidi dahi muhtasar surette gösterilmek munasip addolunarak bu dersin programı o yolda tashih edildi”²⁰.

Türkçe, Edebiyat ve Ahlâk, kitâbet-i Resmîye, Hüsn-i Hat şeklinde düzenlenen 1898 programının haftalık ders çizelgesi şöyledir:

1310/1898 Umûm Mekâtib-i Rüşdiye ve İdâdiyede okunacak Ulûm ve Fünûnun Haftalık Aded-i Dürûsunu Mübeyyen Cedvelidir.*

20. Yücel, a.g.e, s: 176.

* Bâlâdaki saat-i dürûs cedvelinin tekmil yedi senesi vilâyât-i şâhâne leylî mekâtib-i idâdiyesine ve birinciden beşinci seneye kadar olan beş senesi vilâyet-i şâhâne mekâtib-i idâdiyesine ve dördüncüden yedinci seneye kadar olan dört senesi mekteb-i mülkiye-yi şâhâne sunûf-ı idâdiyesiyle Dersaadet ve Üsküdar nehârî idâdilerine ve birinciden üçüncü seneye kadar olan üç senesi Dersaadet ve vilâyât-ı şâhâne rüşdiyelerine mahsûsdur.

Esâmi-i Dürûs	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene
Türkçe	7	6	4	3	2	-	-
Edebiyat ve Ahlâk	-	-	-	-	-	2	1
Kitâbet-i Resmîye	-	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	1	1	1	1	1	-	-

Programda Türkçe dersi adı altında Kavâ'id, Kırâ'at-ı Türkiyye, Lûgat ve İmlâ, Kırâ'at ve İmlâ, Usûl-ı Kitâbet, Kırâ'at ve Ezber dersleri yer alır. İçerik açısından 1892 ve 1893 programlarının büyük ölçüde aynısı olan 1898 programında Türkçe gramere daha ayrıntılı biçimde yer verilir. İlk iki sene ağırlıklı olarak otulur. Özellikle, isim bölümünde izâfet ve çeşitleri ile fiil ve masdar bölümlerinde fiil ve masdarların tanımları, çeşitleri, kuruluş biçimleri ve kullanılışları, Üçüncü sene ise nahiv bilgisine geniş biçimde yer verilir.

Türkçe Kırâ'at ve Kırâ'at-Ezber derslerinin program içerikleri aynıdır.

Lûgat ve İmlâ dersinde, 1892 programındaki Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye giren ve sık kullanılan kelimelerin yazılış biçimleri yerine, öğrencinin düzeyine uygun olarak seçilen cümle ve hikâyelerin yazdırılması esas alınır.

Usûl-ı Kitâbet dersi, yazı tekniklerine ait kuralları ve tanımları ile yazdırılacak küçük hikâye ve mektup çeşitleri ile önceki programların içeriğini tekrarlar.

Edebiyat ve bu dersle birlikte verilen Ahlâk derslerini içeriğinde de bir değişiklik yoktur. Yalnız son sınıfa Usûl-ı Tahrîr ve İnşâ (Kompozisyon) dersi konur. Dersin konuları aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

“Yedinci Sene - Haftada 1 saat

Usûl-ı Tahrîr ve İnşâ - Fasl: Ta'rif ve Tasvir. Tasvir-i tabîî. Tasvir-i hayâlî. Tasvir-i şahsî ve ahlâkî.

Fasl: Nakl ü hikâye. İbdâ. Hüsn-i tertîb. Tezyin mevzû'. Hikâyenin evsâf-ı lâzimesi. Hikâyenin envâ-ı.

Fasl – Muhaberât ve Mekâtib, temrinât.

Talebe kitapta gösterilecek mevzû'ları görülen usûl ve kavâ'ide tatbiken tevsî ve tezyîn ederek kaleme alacak ve muallim efendi bunları tashîh ile şâkirdâna iade ve hatalarını irâ'e eyleyecektir. Tashih ve iade olunan bu vazifeler şâkirdan tarafından bir deftere kayd ile hıfz olunmalıdır.²¹

İçeriğinden de anlaşılacağı üzere, ders, kompozisyon konularını kapsamaktadır. Tanım ve tasvir, tasvirin çeşitleri (doğal, hayalî, şahsî ve ahlâkî); nakl ve hikâye (yaratma, düzenleme, konuyu süsleme, hikâyede gereken vasıflar ve hikâye türleri); haberleşme ve yazışma alıştırmalarından oluşur.

Bu ders daha önceki programlarda yer alan ve daha çok resmî yazışmaları öğretmeyi amaçlayan Usûl-ı Kitâbet dersinden içerik açısından farklıdır. Kompozisyon yazma kuralları ve örnekleri ile kişisel denemelere yer verir.

1898 programında bağımsız bir ders olarak yer alan ve son iki sınıfta okutulan Kitâbet-i Resmîye dersinin içeriği şöyle düzenlenmiştir:

Kitâbet-i Resmîye

Altıncı Sene

Haftada 1 saat

Kitâbet-i âdiye ile resmîyenin tefrîki – Kitâbet-i resmîyede lâzım-ı gayr-ı müfârik olan ciddiyet münakkahiyet ve vuzûh hakkında izâhat-ı kâfiye, Elkâb ve hâtîme. İbâre arasında muhâtabın rütbesine ve mevki'ine göre isti'mâl edilecek ta'bîrât. (Bunların yegân yegân beyân ve izâhı) Envâ-ı muharrerât-ı resmîye (istidâ', tezkire, tahrîrât, derkenâr, mazbata, lâyiha, tebrîknâme, nutk-ı resmî). İfâde-yi müselsele. İfâde-yi makta'a. Usûl-ı rabt. Sıla fiilleri hakkında izâhât. Edevât ü ef'âl-ı rabtiye hakkında ma'lûmât.

21. 1316/1898 Salnâme-yi Nezâret-i Maarif-i Umumiye, Birinci Def'a, Matbaa-i Âmire, Dârül-hilâfetil-aliyye, (İST). s: 201.

Tenbîh – Muallim tedrise başladığı zamandan itibaren her derste talebeye mutlaka bir (esas) verip dershanede kendi huzûrunda tesvîd ettirecek ve ba'dehu her birini yegân yegân dersane hâricinde tedkîk ile hatalarını işaret ve ertesi derste talebeye tefhîme gayret eyleyecektir.

Talebe dersin ibtidâlarında muharrerât-ı resmiyyenin envâ'ını görmemiş olacağı cihetle onlara tesvîd için ağır ve mühim esaslar verilmeyeceğinden bir iki satırlık gayet muhtasar ve âdi tezkire ve tahrîrâtlar yazdırılmağla ibtidâ edilecek ve yavaş yavaş ilerletilecektir.

Talebe iki defter tutacak. Bunların birine muallim efendinin vereceği nümûneleri ve diğerine kendi yazacağı müsveddelerle o müsveddelerin tashîh olunmuşlarını ayrı ayrı kayd edecektir.

Yedinci Sene

Haftada 1 saat

Sene-yi sâbıkada olduğu gibi devam edilerek daha mühim ve daha mufassal müsveddeler yazdırılacak ve muhâberât-ı resmiyye ta'kip olunacaktır. Şöyle ki evvelâ muallim efendi bir maddeye dâ'ir bir müsvedde verip bir dâireye havale olunmuş farz ederek o dâ'ireden yazılacak derkenârı ve ertesi derste o derkenâr üzerine kaleme alınacak tezkire veya tahrîrâtı ve diğer derste o tezkire veya tahrîrâta verilecek cevabı (ilâh) talebeye tesvîd ettirecek ve ba'dehu tashîh eyleyecektir. Bu sırada hulâsa ve inhâ hakkında izâhât-ı kâfiye verecektir.

Vazîfelerin sûret-i tashîhiyle defterlerin tutulması hakkında altıncı seneye mahsûs tenbîhin bu seneye dahi şumûlu olup vazîfe tedricen tevsî' ve tevnî' ettirilecektir."²²

Kitâbet-i Resmîye dersinde; basit yazılar ile resmî yazılar arasındaki fark uygulanır. Resmî yazışmanın esasları (ciddiyet, açıklık ve anlaşılabilirlik), resmî unvanlar ve bitiriş üzerinde durulur. Muhatapın mevkiine ve derecesine göre kullanılacak tabirler öğretilir.

Resmî yazı çeşitleri (dilekçe, tezkire, pusula, derkenâr, mazbata, lâyiha, tebriknâme, resmî nutuk, resmî yazı vb.) ile ifade çeşitle-

22. A.g.e, s: 202-204.

ri, zincirleme ve kesik ifadeleri, bağlama teknikleri, edat ve bağ fiiller hakkında bilgi verilir.

Son sınıfta da resmî yazışma uygulamaları yaptırılır.

Hüsn-i Hat dersi, daha önceki program içeriklerinde yer alan “rik’a” yazı çeşidi üzerine kurulur.

Derslerin öğretim yöntem ve teknikleri de aynıdır. Sadece, başlıbaşına ders olarak okutulan Kitâbet-i Resmîye’nin işleniş tarzı ve öğrenciye verilecek ödevler hakkında programda açıklamalar yer alır. Tenbih adıyla geçen bu açıklamalarda öğretmenden, öğrencilerine kısa ama basit resmî yazılar (dilekçe, karar, tezkire) yazıp ilgili daireye havale etme uygulamaları yaptırması istenir.

Hüsn-i Hat dersinde, öğrencilerden, ders başlamadan önce öğretmenin siyah şema veya tahtaya tebeşirle ve kalınca yazdığı örnekleri (rik’a yazısı örneklerini) alıştırma defterine dikkatle ve özenle yazmaları istenir.

1899 programı ise 1898 tarihli programın aynısıdır. Yalnız, Türkçe dersinden her sınıf için birer saat indirilmiştir. Haftalık ders cetveli şöyledir:²³

1317/1899 Umûm Mekâtib-i Rüşdiye ve İdâdiyelerde Beher Hafta Okunacak Ulûm ve Fünûnun Haftalık Ders Cetveli:

Esâmi-i Dürûs	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene
Türkçe	6	5	3	2	1	–	–
Edebiyat ve Kitâbet-i Resmîye	–	–	–	–	–	2	2
Hüsn-i Hat	2	1	1	1	1	1	1

İdadilerin bütün sınıflarında okutulan Hüsn-i Hat dersinde rik’a yazı çeşidi öğretilir.

23. 1317/1899 Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye, İkinci Del’a, Matbaa-yı Âmire, Dârü’l-hilâfetül-aliyye- (İSTANBUL).

Öğretim yöntem ve tekniklerinde bir değişiklik görülmez.

1904 tarihli programda ise Türkçe dersleri Rüşdiye kısmında bırakılmış, Edebiyat dersleri ise programdan tamamen çıkarılmıştır. İdâdi kısmının son iki sınıfına Usûl-i Tahrîr dersleri konulmuştur. Hüsn-i Hat, son iki seneden kaldırılmıştır. Kitâbet ise idâdilerin ilk iki senesine alınmıştır.

1904 programındaki ders dağılımı şöyledir:²⁴

Rüşdiye ve İdâdiyede Okunacak Ulûm ve Fünûnun Haftalık Ders Cetveli (1320/1904).

Esâmi-i Dürûs	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene	VIII. Sene
Türkçe	6	5	3	3	-	-	-	-
Kitâbet	-	-	-	-	2	2	-	-
Usûl-i Tahrîr	-	-	-	-	-	-	1	2
Hüsn-i Hat	2	1	1	1	1	1	-	-

1910 yılında yayımlanan “Liselerin Tanzîm ve İdarelerine ve Tedrisâtına Müteallik Talimat”la liseler yeni program ve hüviyetleriyle “sultanî” adı altında teşkilatlandırılır. Sultanîlerdeki Türkçe-Edebiyat öğretimi başka bir araştırma konusu olduğundan çalışma dışı tutulmuştur.

II. Meşrutiyetin ilânıyla gündeme gelen eğitim konusu, okullar ve özellikle ders programları yeni yönetimin öncelikli hedefi olur. Bu amaçla, 1909 yılında oluşturulan komisyon, idâdi programlarını iyileştirmeye çalışsa da pedagojik anlayışla hareket edemediğinden, mevcutlarına benzer bir müfredat programı hazırlar. Dönemin isim yapmış eğitimcilerinden Sâtı Bey, bu programla ilgili şu tespitte bulunur.

“1909 yılında idâdi programlarının tadili düşünüldü; bir komisyon teşkil olundu; bu komisyon lâlettâyin tertip olunmuş bir tevzi-i

24. Yücel, a.g.e, s: 145.

dürûs cetveline göre bir müfredat programı hazırlamakla iktifa etti. Hiç bir terbiyevî endişe ile hareket olunmuyordu”²⁵

1909 yılında hazırlanıp 1911 yılında yayımlanan programda, Türkçe ve Hat dersleri olmak üzere iki kategori yer alır. Dersler, yıllara göre aşağıdaki çizelgede olduğu gibi dağıtılmıştır.²⁶

Mekâtib-i İdâdiyede Tadrîs Olunan Ulûm ve Fünûnun Müfredat Programı (1327/1911) – Beş Yıllık İdâdiler İçin

Dersler	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene
Türkçe	6	5	4	4	3
Hat	1	1	1	1	1

Yedi Yıllık İdadiler İçin

Dersler	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene
Türkçe	6	5	4	4	3	2	2
Hat	1	1	1	1	1	2	2

Türkçe dersi, I. sene Kırâ’at, Ezber, İdmân ve İmlâ; II. sene İbâre, Ezber, İmlâ, Kavâ’id ve İdman; III. sene İbâre, Kavâ’id, Kitâbet; IV. sene Kavâ’id, Kırâ’at, Ezber, Kitâbet; V. sene Usûl-ı Tahrîr, Kırâ’at ve Ezber olarak bölümlenir.

Edebiyat dersi ise IV. sınıfta Kırâ’at ile Öğrenci Ödevlerine, VII. sınıfta ise Edebiyat Tarihi ve Osmanlı Edebiyat ile Öğrenci Ödevlerine ayrılır.

Bu bölümlenmeyi şematik olarak şöyle göstermek mümkündür:

25. Sâtu Bey, Meşrutiyetten Sonra Maarif Tarihi, Muallim Mecmuası, 1334 (1918), No: 19.

26. Mekâtib-i İdâdiyede Tadrîs Olunan Ulûm ve Fünûnun Müfredat Programı, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1327 (1911), No: 6.

Ders	I. Sene	II. Sene	III. Sene	IV. Sene	V. Sene	VI. Sene	VII. Sene
Türkçe	Kırâ'at (3ders) Ezber (1ders)	İbâre (2ders) Ezber (1ders)	İbâre (2ders) Kavâid (1ders)	Kavâid (1ders) Kırâ'at (1ders)	Usûl-ı Tahrir (1ders) Kırâ'at ve Ezber (2ders)	Kırâat (1ders) Öğrenci Ödevleri (1ders)	Edebiyat Tarihi ve Osmanlı Ed. (1ders) Öğrenci Ödevleri (1ders)
	İmlâ ve İdman (2ders)	İmlâ (1ders) Kavâ'id ve İdman (1ders)	Kitâbet (1ders)	Ezber (1ders) Kitâbet (1ders)			
	6	5	4	4	3	2	2

Programda yer alan derslerin içerikleri şöyle düzenlenmiştir:

Kırâ'at dersinde, Kırâ'at kitabı okutulur. Bu kitap ahlâki, tarihî, fennî hikâye ve fıkralardan oluşur. Daha ileri sınıflarda da Atâ Bey'in İktitâf'ı okutulur. Öğretmenin seçeceği manzum veya mensur parçalar da okuma dersinin konuları arasındadır.

Edebiyat dersinde Süleyman Fehmi'nin Edebiyat adlı kitabı esas alınır. Ayrıca Divan Edebiyatının ünlü şairleri (Fuzûli, Bâki, Nef'i, Nâbî, Nedim, Şeyh Galip, Koca Ragıp) ile Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemlerinin üstatlarından (Ziya Paşa, Namık Kemâl, Recâizâde Ekrem, Hâmit, Tevfik Fikret, Cenap Şehâbetin) parçalar seçilir. Sözü edilen şairlerin biyografileri, yaşadıkları dönem veya yüzyıldaki etkileri anlatılır. Ayrıca, Yunan Edebiyatı ve batı klâsikleri hakkında da bilgi verilir.

İbâre dersinde de ibâre kitabı okutulur. Kitap ahlâki, fennî hikâyelerden, medenî faziletlere ve vatan sevgisine ait tarihî fıkralardan oluşur. Kitapta yeterli derecede edebî manzumeler bulunması koşulu da aranır.

Okuma veya İbâre kitabında yer alacak manzumeler ve hikâyelerin düzeyi, öğrencinin yaş ve sınıf seviyesine göre giderek yükseltilir. Kısacası, usûl-ı irtifâiyeye veya usûl-i irtikâ'iyeye dikkat edilir.

Bağımsız bir ders olarak okutulan **Ezber**'de cümleleri gayet açık, anlaşılır, konuları öğrencilerin yaşlarına uygun parçalar ezberlettirilir. Ezberlettirilecek manzumelerin uzun ve öğrencilerin zihin seviyelerinin üstünde muhtevaya sahip olmamalarına dikkat edilir. Ezber için özellikle Şinasi'den sonra gelen edebiyatçıların ve Divan

şairlerinin manzur veya mensur eserlerinden parçalar seçilerek öğrencide edebî zevk ve güzellikler uyandırılmaya çalışılır.

İmlâ ve İdman derslerinde, öğrencilere, okudukları Kırâ'at kitabından bazı fıkralar yazdırılır. Her hafta yazdırılan imlâ örnekleri ödev yoluyla kontrol edilir.

Kavâ'id ve İdman dersinde, özet bir dilbilgisi kitabı okutulması tavsiye edilir. Bu derste kelimeler, türleri, çeşitleri, Türkçeleri ve kuralları öğretilir. Tahtada da öğrenciye alıştırmaya yaptırılarak Arapça ve Farsça sözlerin anlamları, kökleri, cümle içindeki yerleri ve kullanımları izah edilerek cümle tahlilleri yaptırılır. Daha ileri sınıflarda Hüseyin Cahit Bey'in Kavâ'idle ilgili eseri okutulup öğrenciye bol bol alıştırmaya yaptırılır.

Kitâbet dersinde, öğrenciden, verilen bir konunun genişletilerek yazması istenir. Konunun güzel yazı kurallarına, yazma ve yazışma tekniklerine uygun yazılmasına dikkat edilir. Ticarî işlemler, özel yazışmalarla ilgili konular da yazma çalışmaları yaptırılır. Sade tasvirler, küçük hikâyeler, mektuplar, geziler, iş mektupları, raporlar yazdırılır. Ayrıca ezberlenmiş olan bir manzumeyi düzyazıya çevirme denemeleri yaptırılır, bazı edebî eserleri bir iki defa okuyan öğretmen, onların temel kavramları yazmalarını ister.

Usûl-i Tahrîr dersinde de mektuplar, hikâyeler, tasvirler, felsefî düşünceleri içeren bir dize ya da bir atasözü ayrıntılı biçimde ve mantikî kurallara uygun olarak yazdırılır.

Kitâbet daha çok resmî ve ticarî yazışmalarla ilgili olduğu hâlde Usûl-ı Tahrîr edebî ve felsefî yazılarla ilgilidir.

Hat dersinde ise, harflerin şekil ve hareketleri önce kelime sonra kısa cümlelerle verilir. Öğrencinin tutacağı Hatt-ı Osmanî adlı meşk defterine sınıf düzeyine göre rik'a, sülüs, nesih, divânî ve kûfî yazı biçimleri öğretilip bol bol uygulama yaptırılır.

Sözü edilen derslerin nasıl verilmesi, konuların nasıl işlenmesi gerektiği hususunda öğretmenlere rehber olabilecek geniş açıklamaların yer aldığı programda öğretim yöntemleri olarak anlatım (takrir), yazdırma (tahrir) ve ezberin hâlâ geçerli yöntemler olduğu gözlenmektedir. Yalnız, 1911 programında ödevin de ağırlıklı bir öğretim yolu olduğu söylenebilir. Özellikle imlâ örnekleri, kitâbet ve usûl-i tahrirle ilgili olarak programda şu açıklamalar yer alır:

"Haftada bir kitâbet vazifesi verilecek ve cümlesi muallim tarafından tashîh olunacaktır."

Senenin, nısf-ı evvelinde muallim tarafından okunmuş olan uzun bir ibârenin kanevası şâkirdâne vazife olarak verilir ve onlara tevsi' ettirilir. Her şâkird vazifesine bir hafta çalışacak ve haftasına vazifesini muallim efendiye takdim edecektir. Vazifenin yazılacağı kağıdın temiz olmasına, yazının hüsn-i hat kavâ'idine mutâbık bulunmasına velhâsıl kâffe-i âdâb-ı tahrîr ve mekâtibeye ri'âyet edilecek yazılmasına dikkat olunur.

Bu usûle ri'âyet etmeyenlere tenbihât-ı şedîde verilerek sû'-i i'tiyâdları behemahâl terk ettirilir. Talebe verilen kanevanın insicâm-ı efkârına ri'âyet ettirilmelidir.

Senenin nısf-ı âhirinde mevzû'u okunmayarak yalnız kaneva verilir ve vazife olmak üzere ciddiyâta meselâ mu'âmelât-ı ticariyeye mekâtibe-i husûsiyeye müteallik mevzû'lar intihâb olunur".²⁷

Kırâ'at dersinde, parçaların okunması esnasında öğretmen, öğrencisine yanlışlarını düzelttirir. Telâffuz hataları, tavır çekingenliği, dil pelteklığı, tereddüt gibi okuma kusur ve hataların üzerinde durur. Usûl-i inşâda dikkat edilir. Daha üst sınıflarda ise, öğrenci, mensûr veya manzum parçaları yazarak okur. Parçanın yazarı ve edebî özellikleri, hangi eserden alındığını öğrenir. Eserin uslubunu, meziyet ve eksiklerini gösterir. Öğretmen de parçada hâkim olan fikirleri tahlil, edebî güzelliklerini izah eder, kelimelerin anlamlarını açıklayarak öğrencide edebî zevkin gelişmesini sağlar, edebî eseri tenkit etme melekelerini kazandırır. Okuma sırasında "İnşâ ve tertîl kavâ'idine, tenkîd usûlüne ri'âyet etmelerine, kelimât-ı Arabiyye ve Fârisiyyeyi doğru okumalarına ve ma'nâlarını behemahâl öğrenmelerine pek ziyade dikkat edilir".²⁸

Edebiyat dersinin öğretiminde ezber ile anlatma yöntemi içiçedir. Ünlü edebiyatçıların eserlerinden seçilen parçalar ezberlettirilir. Derste sözü edilen şairin biyografisi, yaşadığı dönemdeki etkileri ve seçilen eserler hakkında bilgi aktarılır.

1911 programında, öğretmene yönelik açıklmalarda Türkçe dersinin işlenişiyile ilgili olarak, "Her parçanın nihayetinde talebinin

27. Aynı yerde, s: 110-111.

28. A.g.e., s: 106-107.

zihnine intibâh ve muhakemesine faaliyet verecek bazı sualler tertîb olunacak”²⁹ dense de. Okuma, anlatma, anlatılanı yazdırma (cümle ve paragraflar hâlinde), dilbilgisi kurallarını anlatıp alıştırtma yaptırma, ezberletme (manzum veya mensur eserlerden seçilen parçaları) gibi yöntem ve teknikler, öğretimde ağırlığını sürdürmektedir.

Genel olarak idâdilerde Türkçe ve Edebiyat öğretimi içerik ve yöntem açısından yetersizdir. Türkçe dersî, Arapça ve Farsçanın dil kuralları ve bu dillerden geçen kelimeleri ezberletme ve yazdırma temeline dayanmaktadır. Edebiyat dersi, özel ve resmî yazışma örnekleri, manzum parçalar ezberletme, edebiyatçıların hayatları ve dönemlerinde yarattıkları etkiler hakkında tarihî bilgi, edebî sanatlarla ilgili bir içeriğe sahiptir.

“Gerek program, gerek izahat dikkatle gözden geçirilirse idâdi programlarının devrin sonunda pek sönük ve pek yavan bir hâle getirilmiş olduğu ve meselâ bugün kültür dersleri adı verilen ve türkçe olarak azlık ve yabancı mekteplerinde bile Türk muallimler tarafından okutulmasında ısrar edilen edebiyat, edebiyat tarihi, umumî tarih ve felsefe gibi derslerin programda görülmediği anlaşılır.

Tarihten yalnız kısa bir Osmanlı ve İslâm tarihi gösterilir, felsefeden ise ancak ilmî kelâm okutulur, edebiyat yerinde bol bol hususî ve resmî kitabet numuneleri ezberlettirilirdi. Bu devrin sonlarına doğru Dârüşsafakada kitabet, Vefa idadisinde tarih okuttuğum için nasıl bir yol takip ettirmek istenildiğini yakından gördüm”³⁰.

“Hemen belirtelim ki bu idâdiler, ne binâ, ne öğretmen ve ne de program yönünden yeterlidirler.”³¹

II. Abdülhamit döneminde, dokuz defa sadrazamlık yapan ve eğitime, özellikle idâdilerin açılıp yaşatılmasında büyük emeği geçen Sait Paşa, programların yetersizliğini özellikle edebiyat, felsefe, matematik ve fen bilimleri ile ilgili derslerin konularının daraltıldığını, bunun da eğitimin gelişmesini engellediğini vurgular.

29. A.g.e., s: 106.

30. Ergin, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1941, C: III, s: 756.

31. Kodaman Bayram, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi, T.T.K. Yayınları, Ankara 1991, s: 118.

Hâtıratında yer alan “Mekâtib-i Ders Programlarının Islâhına Teşebbüs” başlıklı yazısında bu noktaya değinir:

“Def’a râbia olarak sadâretten infisâlim tarihi olan 302 senesi evâhirinden sonra mekâtib-i umûmiye ders cetvellerinde bir çok tagyîrât icrâ olunmuştur. Tagyîrât-ı vâkı’ a maârifin ifadesine olmayıp kâmilin zararınadır. Ulûm-ı edebiyye, hikemiyyeye, riyâziyât ve tabiyyâta müteallik dersler muhtâc-ı tevsî’ iken bilâkis kasr olunmuş ve mekâtibten bir kısmının ders cetvellerini o mekâtibe kat’an münasebeti olmayan dürûs ilâve edilmiştir.”³²

Tanzimat döneminde, programlara yeni konan derslerin özelliklerine göre gözlem ve muhakeme yöntemleri girmeye başlamışsa da idâdilerde Türkçe ve Edebiyat derslerinde sözü edilen bu yöntemler kullanılamamıştır. Ezber ve ezbere dayalı alıştırmalar öğretim yöntemi olarak geçerliğini sürdürmüştür.

“Mekteplerde muhakeme ve müşahade dersleri yerine, bol bol hafıza temrinleri konmuştur. Tarih-i edebiyat gibi dersler asgarî haddine indirilmiş olduğu gibi, bunlar da birer ezber dersinden başka bir şey değildir. Yüksek mekteplerde bile, derslerin çoğu hafıza temrinlerinden ileri geçemiyordu.”³³

Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye adlı eseri uzun süre idâdilerde ders kitabı olarak okutulan Ebüzziya Tefvik, okullarda uygulanan ezberci yöntemden yakındığını şöyle açıklamaktadır:

“... şimdiki öğretim yöntemiyle kimsenin bir şey öğrenmesi mümkün değildir. Bir kaç yıl öncesine kadar vahşi olan, halen bir kısmı böyle yaşayan Karadağ’da bile modern mektepler açılmaya, Avrupa öğretim yöntemleri uygulanmaya başlamıştır. Oysa, biz hâlâ, tekelere ilâhi okuyanlar yetiştirir gibi ezberci öğretim yapıyoruz.”³⁴

Batılı eğitim kurumlarının açılması, çağdaş öğretim programları ve yöntemlerin okullara girmesine rağmen, resmî ders programlarında temel öğretim felsefesi olarak doğulu ve dinî kültür egemendir, buna bağlı olarak da geleneksel yöntemler uygulanır. “Resmî tefris usulü ne tefekkür ve muhakemeye, ne tecrübe ve müşahade-

32. Sait Paşa’nın Hâtıratı, Sabah Matbaası, İstanbul 1328 (1912), C: II, s: 399-400.

33. A.g.e, s: 16.

34. Mektepsizlikten Görülen Belâ, İbret, 21 Haziran 1288.

ye, ne vatani ve millî hislere dayanmaz; ezbercilik ve dincilik sınırları dışına çıkmamasına dikkat edilirdi.”³⁵

Böylece, rüşdiye ile birlikte yedi yıllık öğretim yapan idâdiler, tüm yetersizliklerine rağmen II. Meşrutiyet döneminde lise hâlinde yeni program ve hüviyetleriyle yapılandırılan “Sultanî”lere kadar kendilerinden beklenen görevi yapmışlardır. Sancak merkezlerindeki beş yıllık idâdilere yeni bir statü verme konusu gündeme gelince, 1913 tarihli Tedrisât-ı İbtidâiyye Kânûn-ı Muvakkati, rüşdiyeleri ortaöğretimden ayırıp ilk okullarla birleştirir, altı yıla çıkarılan yeni ilkokullara dayanan bu idâdiler, çok amaçlı okullar hâlinde yapılandırılır. Son iki yıllarında da umumî, Ziraat, Ticaret ve Sanat kollarına ayrılması plânlanır. Amaç kültürlü ziraat, ticaret ve sanat erbabı yetiştirmektir. Ancak, bu düşünce gerçekleştirilmeyince, idâdi programlarına sadece fen ve sanayi dersleri eklenebilmiş, her idâdi ticaret ve ziraat olarak iki bölüme ayrılmıştır. Sözü edilen sınıflamada belirli yerlerde mümkün olabilmiştir. I. Dünya Savaşının ağır koşulları mesleğe yönelik alanların açılmasına izin vermemiş, bu okul mezunlarını alabilecek kuruluşlar da olmadığı için beş yıllık idâdiler, mezunları liselere sınavla kabul edilen bir ortaöğretim basamağı olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Türkçe'nin öneminin kavranması ve eğitim kurumlarında öğretim dili olarak kabul edilmesi, ayrıca ders programlarına bağımsız ve ağırlıklı bir ders olarak alınması idâdilerin, çok uluslu Osmanlı toplumunda Türk dili ve kültürü adına önemli kazanımları olarak değerlendirilebilir.

35. Yücel, a.g.e, s: 15.